

KS. WŁODZIMIERZ S. KOSIACKI

Uniwersytet Mikołaja Kopernika
w Toruniu

Organizacja systemu penitencyjnego w Polsce po 1989 roku

DOI: <https://doi.org/10.26142/stgd-2018-030>

Streszczenie: Współczesny polski system penitencyjny opiera się na zasadzie humanitaryzmu, indywidualizacji, odpowiedzialności, wolnej progresji. System ten został poszerzony o społeczną samorządność, która ma wpływ na instytucje izolacji, a wykonywanie orzeczeń jest jawne i gwarantuje humanitarne traktowanie skazanych jako podmiotów określonych praw i obowiązków. W systemie penitencyjnym obowiązuje ochrona społeczeństwa i przestrzeganie bezpieczeństwa skazanych w zakładach karnych. Zważywszy na fakt, że u większości skazanych dominują deficyty psychologiczne, współczesna psychologia, także penitencyjna, stara się je zredukować lub wyeliminować poprzez programy resocjalizacyjne i readaptacyjne. Reformy więziennictwa zapoczątkowane po 1989 r. miały chronić społeczeństwo przed przestępczością, a jednocześnie zapewnić skazanym humanitarne i praworządne warunki odbywania kar. Na przemiany przemożny wpływ miał m.in. Kościół katolicki. 1 września 1987 r. Episkopat Polski ustanowił Urząd Naczelnego Kapelana Więziennictwa, a osadzonym zapewniono prawo do wykonywania praktyk religijnych. W zakładach karnych obok psychologów i pedagogów pojawili się kapelani. Duszpasterstwo więzienne realizuje ideę ewangelicznego dobra, a dojrzałość religijna współwystępuje z dojrzałą osobowością i konstruktywnymi kontaktami interpersonalnymi.

Słowa kluczowe: Służba Więzienna, programy resocjalizacyjne i readaptacyjne, system penitencyjny, podmiotowość skazanych, kapelan więzienny

The Organization of the Penitentiary System in Poland after 1989

Summary: The contemporary Polish penitentiary system is based on the principle of humanity, individualization, responsibility, and slow progression. This system has been extended to include social self-governance, which affects the institutions of isolation, while the enforcement of judgments is public and guarantees the humanitarian treatment of convicts as people with specific rights and obligations. In the penitentiary system, protection of the public and care for the safety of convicts in penitentiaries is obligatory. Abuse of prisoners' rights or failure of the prison officers to perform their duties is punished. Criminal liability is imposed on an officer who physically or mentally abuses a person deprived of liberty. Recognising the fact that most convicts suffer from psychological inadequacies, modern psycholo-

gy, including penitentiary psychology, strives to reduce or eliminate these through resocialisation and re-adaptation programs. The prison reforms initiated after 1989 were intended to protect society against crime, as well as to provide convicts with humanitarian and legally acceptable conditions. The Catholic Church was a powerful influence in bringing about these changes. On September 1st, 1987, the Polish Episcopate established the office of the Chief Chaplain of Prisons, and prisoners were guaranteed the right to perform religious practices. Chaplains appeared in prisons, alongside psychologists and educationists. Pastoral ministry in prisons implements the idea of the good that the Gospel brings, while religious maturity advances in co-operation with maturity of personality and constructive interpersonal contacts. Since 1989, the Polish prison service has carried out a most spectacular, thorough and exemplary reform of the Polish penitentiary system, which is still an example for many young democracies. The everyday dimension of this service is marked by the endeavour to bring spiritual and moral renewal to the individual, giving hope and a chance for him or her to redeem wrongs done and repair faults, in accordance with the purpose and mission of the Prison Service.

Keywords: prison service, penitentiary system, resocialisation and re-adaptation programs, the humanitarian change of the prisoner-officer relationship, prison chaplain.

Wprowadzenie

Na przestrzeni lat, pod wpływem ewolucji poglądów na cele karania i podejmowania działań co do sposobów odbywania kary pozbawienia wolności, zmieniały się również systemy jej wykonywania. Wraz z rozwojem cywilizacyjnym zaczęto dostrzegać pozytywną rolę resocjalizacji, rodziło się przekonanie, że także przestępca może stanowić wartościową jednostkę społeczną. Należy mu zatem pomóc, aby stał się użytecznym członkiem zbiorowości, przestrzegającym obowiązujących w społeczeństwie norm. System penitencjarny, przez który należy według Jerzego Śliwowskiego rozumieć całość przepisów i instytucji prawa penitencjarnego oraz urzędów zakładów karnych zmierzających zgodnie z określonym sposobem i metodą do osiągnięcia zasadniczego celu – wykonania kary pozbawienia wolności, pełni w tym procesie doniosłą rolę¹. Celem penitencjarnego odosobnienia jest wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanых postaw, a szczególnie poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego, czyli powstrzymania się od powrotu do przestępstwa². Zadaniem kary pozbawienia wolności jest z jednej strony poprawa skazanego, a z drugiej, ochrona społeczeństwa przed nim, polegająca na powstrzymaniu go przed naruszeniem prawa. Stąd też niebagatelna rola przypada Kościołowi i kapłanom, szczególnie w

¹ Por. J. Śliwowski, *Prawo i polityka penitencjarna*, Toruń 1978, s. 71.

² Por. *Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy*, Dz. U. 1997, nr 90 poz. 557 z późn. zm.; T. Mądrzycki, *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1970, s. 37; Tenże, *Warunki i metody zmiany postaw*, w: *Teorie postaw*, red. S. Nowak, Warszawa 1973, s. 317-333; A. Mościskier, *Natura ludzka i problem przestępczości*, Warszawa 2001.

nowych rolach, w tym jako kapelanów więziennych.

Stopień zmiany postaw etycznych i moralności osób skazanych dosyć trudno zbadać, co wynika między innymi z chęci osiągnięcia przez więźniów własnych merkantylnych celów. Wydaje się, że obecność kapelanów i praktyki religijne wpływają humanizująco na wykonywanie kary pozbawienia wolności. Dlatego nie tylko przepisy prawa, ale przede wszystkim naturalna potrzeba warunkuje konieczność powoływania kapelanów więziennych. Biorąc pod uwagę powyższe przesłanki, można sformułować następujący problem badawczy: Jaka jest rola kapelana więziennego w łagodzeniu odbywania kary przez więźniów? Czy rozwój życia duchowego istotnie wpływa na zmianę postawy osób z wyrokami pozbawienia wolności?

1. Rys historyczny

Choć rok 1989 przyniósł Polakom upadek ustroju totalitarnego, odrodzenie demokracji i wolność, to – paradoksalnie – w więzieniach zaowocował falą buntów. Wiązała się ona z faktem, że ogłoszona w tym roku amnestia objęła tylko część osadzonych, wyłączając spośród nich recydywistów. Narastający kryzys zmusił rządowych i resortowych decydentów do podjęcia działań, które wpłynęłyby na uspokojenie protestów. Położono nacisk na system przepustkowy i warunkowe, przedterminowe zwolnienia, a także na zmianę relacji osadzony – funkcjonariusz; zrezygnowano z przedmiotowego traktowania osadzonych na rzecz podmiotowości, wychodząc z założenia, że każdy więzień to przede wszystkim człowiek. Te idee stanowią podstawę uchwalonego w 1997 roku Kodeksu karnego wykonawczego. Aksjologia tej ustawy karnej uwzględnia nie tylko sytuację polityczną, społeczną i ekonomiczną po transformacji ustrojowej, ale także, a może przede wszystkim, kładzie nacisk na zasadę poszanowania godności osoby ludzkiej pozbawionej wolności oraz sprawiedliwego i indywidualnego jej traktowania. Źródłem inspiracji dla opracowania kodeksu były także powszechnie uznawane wartości ogólnoludzkie wyrażone w dokumentach międzynarodowych, takich jak: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, Reguły Minimalne, Europejskie Reguły Więzienne³.

Przesłanki prawne oraz istotne zasady wykonywania kary pozbawienia wolności powodują przekonanie, że pełny, integralny rozwój osoby ludzkiej może nastąpić tylko w warunkach jej wolności. Jeśli swoboda jest ograniczona, dolegliwość z tym związana nie może przekraczać niezbędnego minimum. Jest to gwarancja tworzenia humanitarnego, praworządnego systemu penitencjarnego, w którym osoba skazana jest zawsze podmiotem oddziaływań. Problemem w okresie wdrażania innowacyjności w 1989 roku było przeludnienie zakładów penitencjarnych. Mimo to, w tych ekstremalnie trudnych warunkach, więziennictwo zainicjowało wiele projektów, realizowanych najczęściej z udziałem społeczeństwa. Wdrożono do więzień moż-

³ Por. K. Dubiel, *Krótką historia resocjalizacji penitencjarnej*, w: *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, red. M. Marczak, Kraków 2009, s. 29, 30.

liwość podjęcia nauki, uczestniczenia w terapii, korzystania z różnorodnej oferty spędzania przez osadzonych wolnego czasu. Usankcjonowaniem tych zmian był uchwalony w 1998 roku Kodeks karny wykonawczy, który spełniał rolę porządkującą do 2003 roku⁴. Dynamizowaniu pracy ze skazanymi, poprzez różnorodne programy, służy udział przedstawicieli społeczeństwa w wykonywaniu kary pozbawienia wolności oraz przygotowaniu skazanych do readaptacji społecznej⁵. Kodeks zakłada ponadto, że stowarzyszenia, fundacje, organizacje, instytucje, kościoły i inne związki wyznaniowe, jak również osoby godne zaufania, w uzasadnionych przypadkach mogą świadczyć niezbędną pomoc materialną, medyczną i prawną skazanym i ich rodzinom⁶ oraz uczestniczyć w przygotowaniu skazanych do życia po zwolnieniu przez udzielenie im pomocy w uzyskaniu pracy i zakwaterowania⁷.

Doprecyzowane w Rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 1 grudnia 2003 r. podmioty były sygnalizowane już w Rozporządzeniu Prezesa Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1998 r. jako Rada Główna i Rady Terenowe do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym⁸. W obydwu dokumentach podmioty były zobowiązane ściśle współpracować ze Służbą Więzienną (SW) powołaną przez Sejm 26 kwietnia 1996 r. ustawą o Służbie Więziennej, która uregulowała na nowo status, organizację i zadania polskiej służby penitencjarnej. Art. 1 ust. 3 pkt 1 ustawy o Służbie Więziennej mówi, że do podstawowych jej zadań należy „prowadzenie działalności resocjalizacyjnej wobec osób skazanych na kary pozbawienia wolności, przede wszystkim przez organizowanie pracy sprzyjającej zdobywaniu kwalifikacji zawodowych, nauczania oraz zajęć kulturalno-oświatowych”⁹.

Obecnie, po dokonaniu koniecznych zmian uwzględniających także rekomendacje Rady Europy, zadania Służby Więziennej znajdują się w ustawie o SW z 2010 r. Ustawa ta w sposób oczywisty formułuje zadania, organizację i zakres uprawnień SW, a także status funkcjonariuszy i pracowników więziennictwa. Jest to obszerny dokument obejmujący zagadnienia dotyczące funkcjonowania jednostek peniten-

⁴ Por. P. Moczydłowski, *Więziennictwo w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. 1989-2003*, w: *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, red. T. Bulenda – R. Musidłowski, Wyd. Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2003, s. 77-127; *Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 1 grudnia 2003 r. w sprawie szczegółowego zakresu i trybu uczestnictwa podmiotów w wykonywaniu kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych, a także społecznej kontroli nad ich wykonywaniem*, Dz. U. z 2003 r. Nr 211 poz. 2051.

⁵ Por. art. 38 par. 1 *Kodeksu karnego wykonawczego w wykonaniu kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegających, a także społecznej kontroli nad ich wykonaniem*, Dz. U. z 1998 Nr 113, poz. 724.

⁶ Por. tamże, § 4, ust. 1 pkt 3.

⁷ Por. tamże, § 4, ust. 1 pkt 5; G.B. Szczygieł, *Społeczna adaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok 2002, s. 43-68; A. Szymanowska, *Więzienie i co dalej*, Warszawa 2003, s. 183.

⁸ Dz. U. z 1998 r. nr 113, poz. 723 z późn. zm. zgodnie z art. 40 § 1 k.k.w.

⁹ *Ustawa z dnia 26 kwietnia 1996 r. o Służbie Więziennej*, Dz. U. z 1996 Nr 61 poz. 283, art. 1 ust. 3 pkt 1.

cyjnych, jak też funkcjonariuszy i pracowników tego resortu¹⁰. Podmioty społeczne SW oraz osoby godne zaufania zajmują się przede wszystkim organizowaniem i realizacją zadań na rzecz zapobiegania przestępczości i przeciwdziałania powrotu na drogę przestępstwa. Realizują także zadania wynikające z programów resocjalizacyjnych poprzez prowadzenie wobec skazanych działalności społecznej, kulturalnej i oświatowej, sportowej i religijnej. Współpraca podmiotów ze Służbą Więzienną powinna skutkować przygotowaniem osób pozbawionych wolności do życia po opuszczeniu więzienia, np. udzielanie pomocy w uzyskaniu pracy czy zakwaterowania. W zakres tej współpracy włączone jest świadczenie pomocy materialnej, medycznej i prawnej skazanym i ich rodzinom. Wymienione przesłanki jednoznacznie wskazują, że osoby godne zaufania oraz inne podmioty muszą utrzymywać celowe kontakty z osadzonymi¹¹.

Współczesna polska praktyka penitencyjna stale poszukuje nowych metod oddziaływania resocjalizacyjnego, ponieważ efektywność poprawcza wciąż nie jest w pełni zadowalająca. Przyczyną tej sytuacji jest wspomniane przeludnienie zakładów penitencjarnych, niewystarczający profesjonalizm części personelu wychowawczego, bezrobocie skazanych, niekonsekwencje w zakresie ich dokształcania, demoralizujący nadmiar czasu wolnego, wynikający zarówno z braku zatrudnienia i niekonsekwencji w kształceniu oraz z niemożności objęcia wszystkich skazanych pracą kulturalno-oświatową i zajęciami sportowymi, a także pozostawienie części z nich (uzależnionych od alkoholu) poza oddziaływaniem terapeutycznym. Poważne obciążenie stanowi nadmiernie zbiurokratyzowana organizacja pracy personelu wychowawczego, co wynika z wieloletnich zaniedbań, a także ze skutków transformacji ustrojowej¹².

2. Działania resocjalizacyjne

W psychopedagogice penitencjarnej, podobnie jak psychopedagogice resocjalizacyjnej, przyjmuje się ważne założenie, że przestępca odbywający karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym to przede wszystkim człowiek. Przyjęto zatem tezę, że podlega on tym samym regułom zmiany, jakim podlega każda osoba. Resocjalizacja penitencyjna koryguje postawy, które są zmienne, a więc nadzieja poprawy jest uzasadniona. Wyjątek stanowią wnioski wynikające z badań dotyczących istnienia trudności bądź niemożności zmian w postawach autonomicznych i osobowościach. Istnieją także przestępcy – psychopaci, którzy z trudem się resocjalizują. Ponadto proces pozytywnych zmian utrudniają negatywne oddziaływania społeczności więź-

¹⁰ Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej, Dz. U. z 2010 Nr 79 poz. 523.

¹¹ Por. Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z 26 sierpnia 1998 r., kodeks karny wychowawczy, art. 38 § 1. Zob. także: K. Dubiel, art. cyt., s. 27, 33.

¹² Por. E. Silecka, *Nowe formy i metody pracy penitencjarnej ze szczególnym uwzględnieniem systemu programowego oddziaływania*, Poznań 2005, s. 139 i nast.; P. Stępnia, *Przemiany w polskim więziennictwie, a model oddziaływań penitencjarnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 62-63 (2009), s. 77-93.

niów. Poprzez resocjalizację należy rozumieć również oddziaływania podejmowane w celu zmiany tożsamości, która została wadliwie ukształtowana. Jest to proces rozwijania i kreowania drzemających w osadzonych potencjałów.

Ważna we współczesnej praktyce penitencjarnej resocjalizacja opiera się na trzech psychologicznych podejściach¹³: psychodynamicznym, behawioralnym i kognitywno-behawioralnym (trening świadomości), czyli oddziaływanie psychoanalityczne od wewnątrz i behawioralne od zewnątrz. W literaturze penitencjarnej prawniczej, psychologicznej i pedagogicznej podkreśla się dążenie do osiągnięcia resocjalizacyjnego celu maksimum, umożliwiającego korzystną reintegrację społeczną, a nie celu minimum, czyli jedynie poprawy jurydycznej. Główny nacisk kładzie się na zmiany sposobu myślenia osadzonych. Przesłupcy powinni bowiem uczyć się nowych sposobów myślenia oraz wykształcić nowe umiejętności prowadzące do zmiany zachowań¹⁴.

Programy resocjalizacyjne redukują nieprzystosowanie społeczne skazanych w określonych obszarach, np.: alkoholicy, narkomani, skłonni do przemocy, nadmierne agresywni, przestępcy seksualni (w tym pedofile). Podejmowane w ich ramach działania są realizowane podczas całodziennych czynności opiekuńczych względem młodzieży niepełnosprawnej poza więzieniem; całodobowej opieki w hospicjum dla dzieci, co najczęściej ma miejsce pod auspicjami duszpasterza hospicyjnego; opieki nad zwierzętami w ośrodkach i schroniskach dla zwierząt. Tego rodzaju terapia wyzwała poczucie odpowiedzialności, chęć opiekowania się innymi, redukuje skłonność do agresji, kształtuje pokorę i cierpliwość¹⁵.

W praktyce resocjalizacyjnej realizuje się ponadto ideę „sprawiedliwości naprawczej”, czyli naprawianie krzywdy wyrządzonej ofierze przestępstwa przez jego sprawcę. Moralne lub materialne naprawianie, zadośćuczynienie ofierze lub jego rodzinie prowadzi do samooczyszczenia i jest odbierane jako symptom realnej poprawy skazanego. Z kolei koncepcja ekonomii społecznej dotyczy skazanych opuszczających więzienie i realizuje się w haśle „Praca zamiast zasiłku”¹⁶. Należy zauważyć, że proces readaptacji społecznej często ma charakter kryminogeny i generuje recydywę przestępcy. Dlatego penitencjarna odmiana ekonomii społecznej musi opierać się na ścisłej współpracy zakładu karnego i instytucji pozawięziennych. Odbywa się to podczas przygotowania określonych skazanych do funkcjonowania w spółdzielczo-socjalnych formach zatrudnienia, co nazywa się „świadomym powrotem”. Taka forma wdrożenia do życia na wolności może zredukować groźną społecznie tendencję do marginalizacji i wykluczenia społecznego wielu więźniów¹⁷.

¹³ Por. K. Pospiszyl, *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy*, Warszawa 1998, s. 28-51.

¹⁴ Por. R. Opora, *Ewolucja niedostosowania społecznego jako rezultat zmian w zakresie odporności psychicznej i zniekształceń poznawczych*, Gdańsk 2008, s. 236-237.

¹⁵ Por. H. Machel, *Wprowadzenie*, w: *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, red. M. Marczak, Kraków 2009, s. 24.

¹⁶ Tamże, s. 25.

¹⁷ Por. tamże, s. 26; A. Majcherczyk, *Programy resocjalizacji skazanych – głos w dyskusji o stanie i perspektywach więziennictwa*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 52-53 (2006), s. 15-49.

3. Rola i zadania Służby Więziennej po 1989 roku

Więziennictwo, obok sądownictwa, prokuratury i policji, stanowi istotny element działalności państwa na rzecz zapewnienia porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli, toteż zajmuje się wykonywaniem tymczasowego aresztowania w sposób zabezpieczający prawidłowy tok postępowania karnego oraz ochroną społeczeństwa przed sprawcami przestępstw skazanych na karę bezwzględnego pozbawienia wolności, osadzonymi w zakładach karnych i aresztach śledczych. Ważną rolę w tym procesie odgrywa Służba Więzienna. Jej zadania kompleksowo obejmują działania penitencjarne wobec osób skazanych na karę pozbawienia wolności, poprzez organizowanie pracy dla zdobycia kwalifikacji zawodowych, nauczanie, zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe, podtrzymywanie kontaktów z rodziną, tworzenie ośrodków terapeutycznych. Służba Więzienna zapewnia osobom skazanym przestrzeganie ich praw do humanitarnych warunków pobytu, poszanowania godności, opieki zdrowotnej i religijnej oraz zapewnienie w więzieniach i aresztach bezpieczeństwa i porządku. Mimo tak zgrabnie skonstruowanych zasad rzuca się w oczy ich ogólnikowość i wynikające stąd negatywne strony więziennictwa, w praktyce przejawiające się w represyjności sposobu wykonywania kary pozbawienia wolności, nieustannym przeludnieniu zakładów karnych, niewłaściwym stosunku personelu do skazanych i przedmiotowym ich traktowaniu. Wiele do życzenia pozostawiają często warunki bytowe skazanych, np. podarta odzież, marne wyżywienie, brak toalet. Większość potrzebujących nie jest objęta kształceniem, także wśród młodocianych, a działalność terapeutyczna jest szczątkowa¹⁸.

4. System penitencjarny – cele i zadania

Mówiąc o systemie penitencjarnym należy zaznaczyć, że jest to jednolity, uregulowany prawem, planowy, obejmujący swoim zasięgiem znaczne obszary, sposób wykonywania kary pozbawienia wolności. Ma on zasadnicze znaczenie dla rozwoju nowoczesnego więziennictwa i polityki penitencjarnej. Zawiera się w nim całość przepisów i instytucji prawa penitencjarnego, zmierzających, według określonego sposobu i metody, do osiągnięcia zasadniczego celu wykonania kary pozbawienia wolności¹⁹. Uwzględniając uwarunkowania historyczne poszczególnych systemów i ich podstawy merytoryczne dzieli się je na systemy celkowe – izolacyjne i systemy progresywne – resocjalizacyjne²⁰.

Zakłady karne w Polsce są organizowane jako: zamknięte, półotwarte i otwarte. Różnią się one między sobą stopniem zabezpieczenia oraz stopniem izolacji. Zakład

¹⁸ Por. K. Dubiel, *art. cyt.*, s. 27.

¹⁹ Por. J. Śliwowski, *dz. cyt.*, s. 71.

²⁰ Por. J. Górny, *Penitencjarystyka. Główne problemy wykonania kary pozbawienia wolności w rozwoju historycznym*, Warszawa 1981, s. 43. Zob. także: Tenże, *Elementy indywidualizacji i humanizacji karania w rozwoju penitencjarystyki*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej, Warszawa 1996.

karny zamknięty może na określonych zasadach w dzień otwierać cele mieszkalne. Zatrudnienie skazanych poza zakładem odbywa się w pełnym konwojowaniu, a skazani na terenie zakładu poruszają się w sposób zorganizowany i pod nadzorem, zaś zajęcia sportowe, kulturalno-oświatowe oraz nauczanie organizowane są na terenie zakładu. Skazani mogą korzystać z własnej bielizny i obuwia. Półotwarty zakład karny w dzień ma otwarte cele mieszkalne, a skazani mogą być zatrudniani poza zakładem. Poza zakładem mogą także uczestniczyć w doksztalcaniu, w zajęciach terapeutycznych, zajęciach kulturalno-oświatowych i sportowych. Osadzeni mogą korzystać z własnej odzieży, mają prawo do trzech widzeń w miesiącu (pod nadzorem), a rozmowy telefoniczne i korespondencja mogą podlegać kontroli. Zakład karny typu otwartego posiada otwarte całą dobę cele mieszkalne, a osadzeni są zatrudniani poza zakładem głównie bez udziału konwojenta; ich widzenia, korespondencja i rozmowy telefoniczne nie podlegają kontroli; mogą korzystać z zajęć oświatowych i sportowych poza terenem zakładu.

Funkcjonujące współcześnie oddziały penitencjarne są zobowiązane do realizowania humanistycznego imperatywu podmiotowego traktowania jednostki ludzkiej. Koncepcje humanistyczne nakazują bowiem spojrzenie na człowieka, także na tego, który na skutek dokonanych przestępstw został pozbawiony wolności. Humanistyczny imperatyw podmiotowego traktowania jednostki ludzkiej powinien także mieć miejsce w pedagogice resocjalizacyjnej i kryminologii²¹. Więźniowie, którzy niejednokrotnie sami podlegają destrukcyjnym i nasilającym się podczas pobytu w zakładzie karnym emocjom, takim jak: depresja, lęk, poczucie krzywdy, poczucie bezwartościowości i brak sensu życia, wzmaganych samotnością i bezradnością wobec losu, przy wsparciu mądrych i zaangażowanych w proces resocjalizacji wychowawców (w tym duszpasterzy więziennych), potrafią udzielać wsparcia emocjonalnego drugiemu człowiekowi²². Takie działania realizowane przez zaangażowaną kadrę penitencjarną stanowią niepowtarzalną szansę zapobiegania stygmatowi kryminalisty i stereotypizacji.

5. Rola i zadania kapelanów w polskim systemie penitencjarnym

W obliczu tak zarysowanego problemu organizacji systemu penitencjarnego, jego potrzeb i niedostatków, ważną rolę w resocjalizacji osadzonych wydaje się pełnić kształtowanie religijnej dojrzałości osób odbywających karę pozbawienia wolności. 1 września 1987 roku Episkopat Polski ustanowił Urząd Naczelnego Kapelana Więziennictwa (został nim ks. dr Jan Sikorski), a osadzonym zapewniono prawo do wykonywania praktyk religijnych. Osoby pozbawione wolności, mimo że są sprawcami przestępstw, same wymagają pomocy nie tylko psychologa, ale także kapelana.

²¹ Por. M. Konopczyński, *Współczesne kierunki zmian w pedagogice resocjalizacyjnej. Destygmatyzacja dewiantów i kreowanie alternatywnych tożsamości*, w: *Resocjalizacja. Ciągłość i zmiana*, red. M. Konopczyński – B.M. Nowak, Warszawa 2008, s. 69-85.

²² Por. K. Pospiszyl, *Współczesne trendy rozwoju resocjalizacji*, w: *Resocjalizacja. Ciągłość i zmiana*, dz. cyt., s. 48-59.

Kapelan w zakładzie karnym zapewnia bowiem szczególny rodzaj kontaktu, oparte go na rachunku sumienia, tajemnicy spowiedzi i żalu za popełniony grzech, a także próbie naprawienia popełnionego zła²³. Dowiedziono, że minimalizacja recydywy wynika między innymi ze wzrostu pobożności i ściśle wiążącej się z tym faktem zmiany wewnętrznych standardów wartościowania. Religia zaspokaja bowiem potrzebę bezpieczeństwa, a treści religijne dostarczają pojęć moralnych stanowiących układ odniesienia do oceny świata. Dojrzałość religijna współwystępuje z dojrzałą osobowością i konstruktywnymi kontaktami interpersonalnymi²⁴. Duszpasterstwo więzienne realizuje idee ewangelicznego dobra z Ewangelii św. Mateusza: „byłem w więzieniu a przyszlście do mnie” (Mt 25,36).

O wartości i potrzebie wspólnego działania więziennictwa i duszpasterstwa świadczą słowa kardynała Stanisława Dziwisza skierowane 7 lutego 2009 roku z Wawelu podczas obchodów 90-lecia polskiego więziennictwa do ponad półtora tysięcznej rzeszy reprezentantów Służby Więziennej z całego kraju. Kard. Stanisław Dziwisz wskazał w swoim wystąpieniu na szczególny charakter pracy służby więziennej, która jest działaniem w służbie sprawiedliwości dla dobra ogółu, „którą trzeba pełnić tak, aby człowiek skazany za przestępstwo mógł powrócić do społeczeństwa. Módlmy się dziś o łaski dla wszystkich, którzy podejmują ten trud w duchu sprawiedliwości i miłości”²⁵. Z kolei abp Sławoj Leszek Głódź w swojej homilii przywołał wizytę Jana Pawła II w zakładzie karnym w Płocku. Ojciec Święty przypomniał wówczas, że Nowy Testament jest także ewangelią więźniów; więzień, a doświadczenie więźnia, które stanowi stały element historii człowieka w różnych sytuacjach jest doświadczeniem samego Chrystusa. Mówił o przesłaniu miłości i nadziei, o tym, że każdy człowiek, także w więzieniu, nie powinien być odarty z godności. Jak bowiem powiedział Papież: „Jesteście skazani, ale nie potępieni, każdy przy pomocy Łaski Bożej może zostać świętym”²⁶. Zwracając się do zebranych podkreślił, że z tych słów wynikają głębokie konsekwencje dla ich codziennej służby, szczególnie stosunku do uwięzionych, którzy stanowią podmiot ich pracy²⁷.

Warunki, jakie panują w więzieniach, są podstawowym sprawdzianem stanu moralnego władzy, społeczeństwa i kultury narodu. Kary więzienia mają sens o tyle, o ile wymierzają sprawiedliwość i pomagają tym, którzy zblądzili, stać się na nowo pełnoprawnymi członkami społeczeństwa²⁸. Podczas wspomnianej powyżej uroczystości abp Leszek Sławoj Głódź przywołał słowa św. Jana Pawła II, które oddają istotę personalistycznego podejścia do służby więziennej: „Upodmiotowie-

²³ Por. K. Pierzchała, *Resocjalizacyjna rola kapelana więziennego w polskim systemie penitencjarnym*, Toruń 2012, s. 129.

²⁴ Por. tamże, s. 400.

²⁵ G. Wągiel-Linder, *Na Wawelskim Wzgórzu*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego”, 62-63 (2009), s. 241.

²⁶ Tamże, s. 241.

²⁷ Tamże, s. 242.

²⁸ Zob. także: H. Machel, *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski. Studium penitencjarno-pedagogiczne*, Kraków 2006, s. 154.

nie osadzonych, otwieranie przed nimi szans zdobywania zawodu, przestrzeganie ich praw, zwłaszcza humanitarnych warunków odbywania kary, zapewnienie opieki zdrowotnej, to część zadań służby w stosunku do osadzonych. Nie zapominajcie o umożliwianiu więźniom bezpośredniego kontaktu ze Słowem Bożym, bowiem służba ma w kapelanach wielkiego sojusznika. Nie zapominajcie o dobroczynności i wzajemnej więzi, a wy bracia kapłani podczas posługi bądźcie apostołami Bożego miłosierdzia!”²⁹.

Od 1989 r. wstęp na teren jednostek penitencjarnych umożliwiono również duchownym innych wyznań, reaktywowano istniejące kaplice więzienne oraz budowano nowe miejsca modlitwy. Nawiązując do słów dyrektora więzienia w Chełmie, wypowiedzianych podczas otwarcia kaplicy więziennej, Kościół wszedł do więziennictwa na stałe, „nie sposób sobie wyobrazić nowego więziennictwa bez obecności w nim Kościoła i jego nauki moralnej. Represję ma zastąpić – sprawiedliwość, nienawiść – humanizm i dobre słowo, w tym ewangeliczne”³⁰. Święty Jan Paweł II przypisywał kapelanom więziennym szczególną rolę, czemu dał wyraz podczas wizyty w więzieniu w Płocku w 1991 roku: „Życzę wam takich kapłanów, którzy potrafią obudzić nadzieję nawet w człowieku, który popadł w rozpacz”³¹.

Zakończenie

Największy rozkwit polskiej Służby Więziennej następuje po 1989 roku. Jednostki penitencjarne otwierają się szeroko na współpracę ze społeczeństwem, należne miejsce zyskuje działalność duszpasterska kapelanów więziennych realizowana w wymiarze ekumenicznym. Do służby wstępuje wielu młodych, dobrze wykształconych ludzi, którzy swoją pracę z więźniami traktują jako misję readaptacji przestępcy dla społeczeństwa. Powstaje wiele autorskich programów pracy z więźniami, z uwzględnieniem ich readaptacji społecznej i zawodowej. Wprowadzane są programy edukacji kulturalnej, wychowania przez sport, kształcenia (nauczania i przygotowania zawodowego), animacji twórczości artystycznej więźniów. Profesjonalnie rozwijają się główne kierunki pracy terapeutycznej dla więźniów uzależnionych, sprawców przemocy, z zaburzeniami preferencji seksualnych, ograniczonych intelektualnie. Polskie więziennictwo coraz bardziej cechuje humanitaryzm, respektowanie praw człowieka, podmiotowość, wysokie kwalifikacje zawodowe i zmiana mentalności funkcjonariuszy.

Polska Służba Więzienna po 1989 roku przeprowadziła najbardziej spektakularną, gruntowną i wzorcową reformę polskiego systemu penitencjarnego i swojej

²⁹ K. Wojtyła, *Byłem w więzieniu a przyszedł do mnie. Spotkanie w więźniach. Płock 7 czerwca 1991 r.*, w: *Ducha nie gascie. Jan Paweł II w Polsce 1-9 czerwca 1991 r. IV pielgrzymka do Polski*, Paryż 1991, s. 238.

³⁰ S. Harasiuk, *Czy tylko kraty*, „Wokanda” 16 (1990), s. 5.

³¹ Jan Paweł II, *Przemówienie do więźniów wygłoszone w Zakładzie Karnym, Płock, 7 czerwca 1991*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/30plock_07061991.html [15.02.2018].

formacji, co do dziś jest przykładem dla wielu państw, szczególnie młodych demokracji. Ze słów papieskiego nauczania wygłoszonych w więzieniu w Płocku Polska Służba Więzienna uczyniła swój imperatyw, drogowskaz i motto powszedniej pracy. W codziennym wymiarze tej służby trwa walka o człowieka, o danie mu nadziei i szansy na odkupienie wyrządzonych krzywd, naprawienie win, odnowę duchową i moralną. Jak bowiem stwierdził pod Wawelem gen. Paweł Nasiłowski, poprzez trud i wysiłek włożony przez pracowników SW możliwy jest powrót osób skazanych na karę więzienia do społeczeństwa, „a tym samym wypełnienie w całości celu i misji Służby Więziennej”³².

Literatura

- Dubiel, K., *Krótką historią resocjalizacji penitencjarnej*, w: *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, red. U. Marczak, Kraków 2009, s. 27-33.
- Górny, J., *Elementy indywidualizacji i humanizacji karaní w rozwoju penitencjarystyki*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej, Warszawa 1996.
- Górny, J., *Penitencjarystyka. Główne problemy wykonania kary pozbawienia wolności w rozwoju historycznym*, Warszawa 1981.
- Harasiuk, S., *Czy tylko kraty*, „Wokanda” 16 (1990), s. 5.
- Hołda, Z., *Koncepcja wykonywania kary pozbawienia wolności według Kodeksu karnego wykonawczego*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 11/1 (2007), s. 133-140.
- Jan Paweł II, *Przemówienie do więźniów wygłoszone w Zakładzie Karnym, Płock, 7 czerwca 1991*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/30plock_07061991.html [15.02.2018].
- Jaworska, A., *Paradygmatyczne podstawy współczesnej resocjalizacji penitencjarnej*, w: *Resocjalizacja: zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne*, red. także, Kraków 2009, s. 137-148.
- Kodeks karny wykonawczy w wykonaniu kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegających, a także społecznej kontroli nad ich wykonaniem*, Dz. U. z 1998 Nr 113, poz. 724.
- Konopczyński, M., *Współczesne kierunki zmian w pedagogice resocjalizacyjnej. Destygmatyzacja dewiantów i kreowanie alternatywnych tożsamości*, w: *Resocjalizacja. Ciągłość i zmiana*, red. M. Konopczyński – B.M. Nowak, Warszawa 2008, s. 69-85.
- Machel, H., *Sens i bezsens resocjalizacji penitencjarnej – casus polski. Studium penitencjarno-pedagogiczne*, Kraków 2006.
- Machel, H., *Wprowadzenie*, w: *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, red. M. Marczak, Kraków 2009, s. 17-26.
- Majcherczyk, A., *Programy resocjalizacji skazanych – głos w dyskusji o stanie i perspektywach więziennictwa*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 52-53 (2006), s. 15-49.
- Mądrzycki, T., *Psychologiczne prawidłowości kształtowania się postaw*, Warszawa 1970.
- Mądrzycki, T., *Warunki i metody zmiany postaw*, w: *Teorie postaw*, red. S. Nowak, Warszawa 1973, s. 317-333.
- Moczydłowski, P., *Więziennictwo w okresie transformacji ustrojowej w Polsce. 1989-2003*, w: *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, red. T. Bulenda – R. Musydłowski, Wyd. Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2003, s. 77-127.
- Mościskier, A., *Natura ludzka i problem przestępczości*, Warszawa 2001.
- Opora, R., *Ewolucja niedostosowania społecznego jako rezultat zmian w zakresie odporności psychicznej i zniekształceń poznawczych*, Gdańsk 2008 [praca habilitacyjna].
- Pierzchała K., *Resocjalizacyjna rola kapelana więziennego w polskim systemie penitencjarnym*, Toruń 2012.

³² G. Wągiel-Linder, *art. cyt.*, s. 247.

- Pismo święte Starego i Nowego Testamentu*, Poznań 2003.
- Pospiszyl, K., *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy*, Warszawa 1998.
- Pospiszyl, K., *Współczesne trendy rozwoju resocjalizacji*, w: *Resocjalizacja. Ciągłość i zmiana*, red. M. Konopczyński – B.M. Nowak, Warszawa 2008, s. 48-53.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 1 grudnia 2003 r. w sprawie szczegółowego zakresu i trybu uczestnictwa podmiotów w wykonywaniu kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych, a także społecznej kontroli nad ich wykonywaniem*, Dz. U. z 2003 r. Nr 211 poz. 2051.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 26 sierpnia 1998 r. w sprawie określenia zakresu i trybu uczestnictwa podmiotów wymienionych w art. 38 § 1 Kodeksu karnego wykonawczego w wykonywaniu kar, środków karnych, zabezpieczających i zapobiegawczych, a także społecznej kontroli nad ich wykonywaniem*, Dz. U. 1998 nr 113 poz. 724.
- Silecka, E., *Nowe formy i metody pracy penitencjarnej ze szczególnym uwzględnieniem systemu programowego oddziaływania*, Poznań 2005 [praca doktorska, UAM].
- Stępnia, P., *Przemiany w polskim więziennictwie, a model oddziaływań penitencjarnych*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 62-63 (2009), s. 77-93.
- Szczygieł, G.B., *Społeczna adaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok 2002.
- Szymanowska, A., *Więzienie i co dalej*, Warszawa 2003.
- Śliwowski, J., *Prawo i polityka penitencjarna*, Toruń 1978.
- Ustawa z dnia 26 kwietnia 1996 r. o Służbie Więziennej*, Dz. U. z 1996 nr 61 poz. 283.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy*, Dz. U. 1997 nr 90 poz. 557 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej*, Dz. U. z 2010 nr 79 poz. 523.
- Wągiel-Linder, G., *Na wawelskim wzgórzu*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 62-63 (2009), s. 239-247.
- Wojtyła, K., *Byłem w więzieniu a przyszedł do mnie. Spotkanie w więzieniu. Płock 7 czerwca 1991r., w: Ducha nie gościł. Jan Paweł II w Polsce 1-9 czerwca 1991 r. IV pielgrzymka do Polski*, Paryż 1991, s. 237-238.